

УДК 811.161.2'42'367

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІ ОДИНИЦІ У ПРОЗІ ЮРІЯ ІЗДРИКА

НАЗАРЕНКО

Оксана Миколаївна,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри прикладної
лінгвістики Національного
університету «Одеська юридична
академія»

Фонтанська дорога, 23, м. Одеса,
65009

E-mail: nazoks13@gmail.com

ORCID: 0000-0002-4697-6100

Oksana

NAZARENKO,

Candidate of Philological
Sciences, Associate Professor of the
Department of Applied Linguistics
of National University «Odesa Law
Academy»

Fontanska doroha, 23, Odesa,
65009, Ukraine

E-mail: nazoks13@gmail.com

Статтю присвячено дослідженню сучасної української прози Ю. Іздрика в аспекті реалізації категорії інтертекстуальності. Простежено різновиди інтертекстуальних одиниць у прозових текстах Юрія Іздрика: ремінісценції, парафрази, алюзії, цитати (паспортизовані й не паспортизовані). Доведено, що інтертекстуальність – це диференційна категорія постмодерністської прози, а інтертекстеми виконують текстотвірну функцію. Запропоновано типологію інтертекстуальних елементів у художньому прозовому тексті.

Ключові слова: інтертекстуальність, постмодернізм, українська проза, ремінісценції, цитати, алюзії, мовна гра.

У сучасній українській літературі інтертекстуальність як ознака інтелектуального дискурсу – дуже поширене явище. Це визначальна особливість постмодерністського текстотворення. У творчості Юрія Іздрика як чільного представника естетичної платформи постмодернізму й одного з найяскравіших письменників «станіславівського феномену» інтертекстуальність реалізована повною мірою. Проза цього автора «адресована освіченому читачу з виробленими естетичними смаками» та інтелектуалізована численними інтертекстуальними елементами [Харчук 2008: 156].

У науковий обіг термін «інтертекст» увела Юлія Кристева, але, як зазначала сама дослідниця, це «відкриття вперше

зробив Бахтін у галузі теорії літератури: будь-який текст будується як мозаїка цитат, будь-який текст є продуктом поглинання і трансформації іншого тексту» [Кристева 2000: 429]. Експліцитні показники такого зв'язку – це цитати, алюзії, елементи пародіювання, сюжетні форми тощо [Назаренко 2016: 121]. Н. О. Фатєєва підкреслює: «таке розщеплення єдиного текстового потоку, коли майже кожне слово відсилає до претекстів, [...] виникло не зараз, а саме в епоху модернізму» [Фатєєва 2000: 8].

Аналізуючи основні концепції інтертекстуальності, Н. А. Кузьміна, зазначає, що інтертекстом називають: 1) будь-який текст, що завжди становить «нову тканину, зіткану зі старих цитат» (Р. Барт, В. Лейч, Ш. Гривель); 2) кілька творів (або фрагментів), що створюють єдиний текстовий (інтертекстовий) простір і мають не випадкову спільність елементів (О. Жолковський, І. П. Смирнов, Н. О. Фатєєва); 3) текст, що містить цитати (у широкому значенні) (В. Руднев); 4) текст-джерело – еволюційно старший щодо «молодшого» тексту (О. Жолковський); 5) підтекст як компонент семантичної структури твору (С. Золян) [Кузьміна 2007: 20].

На сьогодні в лінгвістиці розроблено кілька типологій інтертекстуальності. По-перше, розмежовують інтертекстуальність *за напрямком дії та створення тексту*, диференціюючи читацьку та авторську [Фатєєва 2000: 16 – 17]. По-друге, *за семантичною характеристикою* основні типи інтертекстуальності виокремлює Ж. Женетт: власне інтертекстуальність – співіснування в одному тексті вербальних елементів інших текстів (цитати, алюзії); паратекстуальність – структурна гетерогенність тексту, тобто відношення основного тексту до своєї назви, передмови, післямови тощо; метатекстуальність – експлікація коментаря і посилання на претекст; гіпертекстуальність – пародіювання одного тексту іншим: можливе і на рівні змісту, і на рівні форми; архітекстуальність – жанровий зв'язок текстів [Льїн 1996: 104]. Н. О. Фатєєва розрізняє цитати, алюзії, центонні тексти. Поза класифікацією дослідниця розглядає інтертекст як троп, інтермедіальний троп, вичленовує звуко-складовий

і морфемний типи інтертексту, запозичення літературного прийому [Фатєєва 2000: 122 – 158].

І. П. Смирнов розмежовує інтертекстуальність діахронійну та синхронійну. Основними типами інтертекстуальності дослідник називає реконструктивну та реконструктивно-конструктивну [Смирнов 1995: 19 – 20].

Н. В. Кондратенко запропонувала класифікацію інтертекстуальності, релевантну для модерністського та постмодерністського художнього дискурсів, виокремлюючи інтертекстуальну міфологізацію, інтертекстуальну цитацію, інтертекстуальну номінацію, інтертекстуальну алюзію та інтертекстуальну стилізацію [Кондратенко 2012: 176 – 205].

Із поняттям інтертекстуальності тісно пов'язані уявлення про текстову прецедентність.

У прозі Юрія Іздрика ми виділили дві групи інтертекстів, диференційовані за критерієм прецедентного тексту.

Інтертекстуальні одиниці, які належать до першої групи, генетично пов'язані з літературними першоджерелами. Зокрема, встановлено, що для ідіостилію автора характерні ремінісценції з творів Т. Шевченка: *сховати обличчя в долонях, чи взяти голову в руки (дивуючись, чому не йде апостол)* (Номінація. Воцтек: 11). Зафіксовано також алюзії на творчість П. Тичини: *час [...], який перетворив ці п'ятдесят два сонячні дні у п'ятдесят два сонячні роки (кларнети)* (Номінація. Воцтек: 83). Замінюючи одну або кілька лексем, автор лексично трансформує цитати: *О запах спирту, що без тебе я?!* (Номінація. Подвійний Леон: 165) з вірша Д. Павличка «О рідне слово, хто без тебе я?». Також виявлено майже дослівну цитату з вірша С. Руданського «Не мої ноги»: *Не мої, – кажу, – се ноги. / Присягаю, на чім світ. / Бо мої в чоботях були – / А сі босі, без чобіт* (Номінація. Подвійний Леон: 249). Граматична трансформація відбувається тільки в першому рядку, який дослівно звучить так: *Не мої се, – каже, – ноги.*

Апелюючи до пам'ятки давньої української літератури «Слово о полку Ігоревім», автор розлого обіграє славнозвісний плач Ярославни: *Плаче-тужить Стефанія вранці в Путивлі на вокзалі Опівночі море заграло солоне від сліз, Стефанії ноги*

омивши. Полечю, – рече Стефанія, – зегзицею по Дунаєви. Чєму, Стефаніє, простре горячою своєю лучю? (Номінація. Подвійний Леон: 171 – 172). У наступних епізодах Ю. Іздрик іронічно переосмислює лексичні форми «Слова», пародіює старослов'янську мову та лемківський діалект.

У творах Ю. Іздрика чимало прикладів автоінтертекстуальності, коли автор покликається на свої ж твори, наприклад: *такі світила, як Лишега, Процюк, Ципердюк, Андрусяк, Прозаяк, Любанський, Ірпінець, Боракне, Римарук, Лугосад, Віхта Сад, Камідян, Проскурня, Цибулько, Бригинець і Забужко* (Номінація. Подвійний Леон: 177) – майже дослівна автоцитата з «Воццека» (розділ «Синдром Любанського»). Письменник підкреслює цю особливість у кінці виділеного курсивом епізоду: *Було йому, якщо не помиляюся, без кількох місяців тридцять два, звали його Воццек* (Номінація. Воццек: 10) – алюзія до героя однойменної п'єси Бюхнера.

Помічений критиками вплив стилістики творів Ю. Андруховича на творчість Ю. Іздрика виявляють численні алюзії, ремінісценції, цитати [Харчук 2008: 155]. Особливе місце серед цитованих творів Ю. Андруховича належить циклові «Індія», із яким в Іздрика пов'язано багато творчих інтенцій. Пор.: *і третього дня пізнаєш долю свою, підійнявшись [...] і вже не вернешся, хоч крила зітри, хоч згори...* (Номінація. Подвійний Леон: 155); *що зірки на небі – то тільки одна з вистав у театрі Бога* (Номінація. Воццек: 103) – чергове цитування «Індії», у якому застосовано лексичну трансформацію. У друкованих виданнях цей рядок виглядає так: *Що зірки на небі – це, власне, одна з вистав у театрі Бога; Все розпадається на фразменти. Все розпадається на цитати* (Номінація. Подвійний Леон: 124). Знаковою вважаємо трансформовану цитату з віршованого циклу Ю. Андруховича «Листи в Україну», де автор замінює займенник *все* на іменник *мова*: *мова розпадається на цитати* (Номінація. Подвійний Леон: 165). Пор. також: *Батько її був відомим циркачем, тобто адміністратором знаменитого цирку «Вагабундо* (Номінація. Воццек: 75). «Цирк «Вагабундо» – назва вірша Ю. Андруховича із збірки «Екзотичні птахи і рослини. Ремінісценція одне велике

неподільне й неіснуюче **Ніщо** (Номінація. Воццек: 11) апелює до другого вірша циклу «Індія».

У прозовому дискурсі Ю.Іздрика спостережено низку точних цитат із творів інших сучасних українських письменників, зокрема з вірша Г. Петросаняк «Життя цього міста»: *поки не прочитав десь писане майже про неї: **граційно тримаючи кошик, перетинає майдан жінка з медвяним відтінком волосся*** (Номінація. Воццек: 75); *Зелений – окис міді? окис хрому? – **купол будинку на розі, як шолом лицаря*** (Номінація. Воццек: 82).

Показово трансформовано рядок із сучасної поезії А.Кирпан: *і **небокрай підносився мов край*** (Номінація. Воццек: 32). Пор. у прототексті: *Далекий світ мені і небокрай як рай.*

Крім текстів українських авторів-класиків, джерелом інтертекстуалізації стають твори зарубіжних письменників: *він припадав ночами до наших замкових щілин, негідник, вірний муж **старої Едди*** (Воццек: 32) – натяк на назву збірки скандинавського епосу «Старша Едда» часів Середньовіччя.

До творчості Д.Селінджера Ю.Іздрик апелює через виразну аллюзію до повісті «Над прірвою в житі»: *Тож мусів він іти далі, [...], а не **зійти, скажімо, у придорожнє жито і там лапати коло прірви малюків*** (Номінація. Подвійний Леон: 299).

Майстерну мовну гру автор вдало доповнює іронічним пародіюванням творів В. Набокова, цитуючи їх в українській транслітерації: *Як казав улюблений **großmeister: Смотри какой, пісъл ноч'ю, не спал, каковой інтересний і томний!*** (Номінація. Воццек: 64) – цитата з передостаннього розділу роману В. Набокова «Отчаяние». Порівняймо також цитування роману «Пнін» цього ж автора: *Але, як сказав би улюблений **großmeister, «серце єво пріналежало другой жєніціне»*** (Номінація. Воццек: 75); *«**К щаст'ю ето бил сахар, а не соль**», – сказав, обтріпуючи штани, **голомозий молодцюватого виду стариган*** (Номінація. Воццек: 84).

Свої думки та спогади Ю.Іздрик вербалізує в інтертекстуальних структурах, за якими можна простежити джерела формування його світогляду й креативної свідомості:

Річ ясна, лише повне незнання історії, філософії та історії філософії не дозволило відьмі здогадатися, що юнак цей був присутнім ще на славнозвісному сніданку в Канта (Номінація. Подвійний Леон: 120) – відсилання до роману «Майстер і Маргарита» М.Булгакова, а саме до епізоду полеміки Берліоза з Воландом, який стверджує, що був знайомий із Кантом; *Він прагне Мудрості, Істини і Правди (вишитко, очивісць, з дужих літер)* (Номінація. Воццек: 50) – цитата з польської версії роману Е. Хемінгуея «Райський сад», який українською мовою не перекладено; *Озброївшись [...] різним химерним причандаллям – камерами Вільсона, електронними гарматами, прискорювачами Доплера і маятниками Фуко* (Номінація. Воццек: 11) – відсилання до роману «Маятник Фуко» Умберто Еко; *Болівар не витримає двох* (Номінація. Воццек: 82) – назва новели О'Генрі.

Ю. Іздрик полемізує з мовотворчістю Рільке, для якого «рослини і тварини» були однією із структур складної ієрархічної організації світу, наприклад: *Але рослини і тварини часами робляться нестерпні* (Номінація. Воццек: 22).

Нормою художнього текстотворення є цитування без зазначення автора та прецедентного тексту, що спонукає реципієнта до інтелектуального пошуку [Кондратенко 2012: 186], наприклад: *Дитя, сестро моя, поїдемо в краї, де ми з тобою нерозлучні будем* (Номінація. Воццек: 7) – цитата з вірша французького поета Ш. Бодлера «Запрошення до подорожі». Однак авторизовані, атрибутовані цитати теж поширені: *це ще так нескоро, скоро лиш «Життя» Гюї де Мопассана* (Номінація. Воццек: 24).

Інший різновид інтертекстуальних одиниць, зафіксованих у прозі Юрія Іздрика, генетично пов'язані з текстами масової культури – естрадними піснями, назвами і текстами кінострічок, мультиплікаційних фільмів.

Найбільш стала група таких одиниць – назви популярних кінострічок: *Леон-кіллер* (Номінація. Подвійний Леон: 191) – алюзія на відомий фільм Люка Бессона «Леон». У цьому разі відбувається пряме протиставлення кінематографічного героя метаобразові Іздрикового Леона.

У творах письменника зафіксовано також алюзії на фільми А. Тарковського: «Андрій Рубльов» (*Обережно переступай зі шабля на шабель прогнилої драбини, а з третього шабля зістрибни на землю, щоб аж розійшлися поли накинутаго на голе тіло кожуха, і не юродствуй більше* (Номінація. Воццек: 36) – прототекстом є епізод коли в ніч на Івана Купала відбуваються масові заходи та ворожіння), «Ностальгія» (*Він збирався [...] вийти на центральну площу міста (попередньо звільнивши з підвалу сім'ю), видряпатися на круп кінної статуї Марка Аврелія й проголосити своє останнє оголошення, пророцтво* (Номінація. Воццек: 75) – прототекстом є епізод, коли герой Ерланда Йозефсона божевільний Доменіко вдається до публічного самоспалення). Відсилання до образних систем А. Тарковського повториться згодом у розділі «Історія Воццека».

Знаковими для творів Ю. Іздрика є також алюзії на мультиплікаційні фільми студії «Волт Дісней», наприклад: *Усі ми кролики різного віку й категорій стрибаємо – скік-скік – країною Волта Дизнея. [...] Нам потрібен добрячий вовчисько – вовкулака, беовульф, вервольф — на кшталт нашої дорогої медсестри, аби знати своє місце* (Номінація. Подвійний Леон: 194). За асоціацією з казковим дискурсом, у підсвідомості реципієнта виникають аналогії з зазначеними образами.

Не менш поширені в прозі Ю. Іздрика цитати з відомих зарубіжних пісень, які стали хітами: *Bicycle, bicycle, bicycle, bicycle-e-e-e-race! «We are the champions, brate, we are the champions»* (Номінація. Воццек: 86) – найвідоміші музичні композиції групи «Квін»; *коли довговолосі спітнілі паломники – вільний дух Європи – ловили щастя по велелюдних стадіонах, де звучав Hotel California* (Номінація. Воццек: 59) – хіт групи «Eagles».

Також із тексту очевидними стають симпатії Іздрика до польської рок-альтернативи: *Цикади на цикладах* (Номінація. Воццек: 22) – назва пісні культової польської групи; *Кора співала: ...kiedy sobie wspominam dawne dobre czasy, czuje się jakoś dziwnie, dzisiaj noc jest czarniejsza* (Номінація. Подвійний Леон: 116) – цитата з пісні Кори, польської групи «Maanam»; *Сойка співав: Mam cichy dom, tam dobry dom, tam życie ta-a-*

ак як у kinie-e-e (Номінація. Подвійний Леон: 207). С. Сойка – польський піаніст, співак та композитор. Далі повністю цитовано текст його пісні, що є виявом інтертекстуального феномену «текст у тексті».

У прозі Ю. Іздрика фіксуємо точні й трансформовані цитати з пісень Земфіри, наприклад: *Хочеш, – каже вона, – яскравих апельсинів? Хочеш – довгий лист від сина? Хочеш – я підірву всі зорі, які заважають спати?* (Номінація. Подвійний Леон: 207). Також точна цитата з цієї ж пісні винесена в епіграф до сьомого розділу: *Прошу тебе, тільки живи, ти ж бачиш – я живу тобою* (Номінація. Подвійний Леон: 191).

Отже, наскрізна інтертекстуальність – визначальна стелетворча риса прози Ю. Іздрика. Виокремлені два типи інтертекстуальних одиниць, зафіксованих у творах письменника, засвідчують орієнтування на різні прецедентні джерела. До першої групи належать інтертекстуальні елементи, цитати, алюзії, ремінісценції парафрази, що апелюють до текстів національної та світової художньої літератури (зокрема, до пам'ятки «Слово о полку Ігоревім», романів М. Булгакова, до творів сучасних українських письменників-постмодерністів тощо). Другу групу інтертекстуальних одиниць продукують тексти масової культури: назви та цитати з кінострічок, естрадних пісень, мультфільмів. У сукупності такі інтертекстеми засвідчують широку культурну ерудицію Юрія Іздрика, його мовомисленнєву орієнтованість на освіченого читача з виробленими естетичними смаками та інтелектуальним досвідом.

Іздрик Ю. Номінація: Юрій Іздрик. Львів: ВСЛ, 2016.

Ільїн І. П. Интертекстуальность. *Современное зарубежное литературоведение*. Москва: Интрада, 1996. С. 215 – 221.

Кондратенко Н. В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012.

Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман. *Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму*. Москва: Прогресс, 2000. С. 427 – 457.

Кузьмина Н. А. Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка. Москва: Ком Книга, 2007.

Назаренко О. М. Міжтекстова взаємодія в газетному тексті. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах: Збірник наукових праць*. Вип. 33. Київ: Університет «Україна», 2016. С. 120 – 130.

Смирнов И. П. Порождение интертекста. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет, 1995.

Фатеева Н. А. Контрапункт интертекстуальности, или Интертекст в мире текстов. Москва: Агар, 2000.

Харчук Р. Б. Сучасна українська проза: Постмодерний період. Київ: ВЦ «Академія», 2008.

REFERENCES

Izdryk, Yu. (2016). Nomination: Yuriy Izdryk. Lviv: Publishing house of the old lion (in Ukr.)

Ilyin, I. (1996). Intertextuality. Contemporary Foreign Literature. Moskva: Intrada (in Rus.)

Kondratenko, N. V. (2012). Syntax of Ukrainian modernist and postmodern artistic discourse. Kyiv: Dmitry Burago Publishing House (in Ukr.)

Kristeva, Y. (2000). Bakhtin, word, dialogue and novel. *French Semiotics: From Structuralism to Poststructuralism*. P. 427 – 457. Moskva: Progress (in Rus.)

Kuzmina, N. A. (2007). Intertext and its role in the processes of evolution of poetic language. Moskva: Kom Book (in Rus.)

Nazarenko, O. M. (2016). Intertextual Interaction in Newspaper Text. *Humanities education in technical higher education institutions: Collection of scientific works*. No. 33. P. 120 – 130. Kyiv: Ukraine University (in Ukr.)

Smirnov, I. P. (1995). Generation of intertext. St. Petersburg: St. Petersburg State University (in Rus.)

Fateeva, N. A (2000). The counterpoint of intertextuality, or Intertext in the world of texts. Moskva: Аgar (in Rus.)

Kharchuk, R. B (2008). Contemporary Ukrainian Prose: The Postmodern Period. Kyiv: Academy of Sciences (in Ukr.)

Статтю отримано 03.12.2019

Oksana Nazarenko

INTERTEXTUAL UNITS IN PROSE OF YURI IZDRYK

The article is devoted to the study of the implementation of the category of intertextuality in modern Ukrainian prose by Yu. Izdryk. An excursion into the theory of intertextuality presented in modern linguistics is made. Intertextual elements in the literary text are updated and their sources are determined. Two types of intertext in modern prose are distinguished depending on the source. The first type includes intertextual elements, the sources of which are works of literature. Among them: allusions, quotes (certified and non-certified), reminiscences, paraphrases, parades on literary texts by Ukrainian classical authors, memoirs of ancient Ukrainian literature, in particular, “The Tale of Igor’s Campaign”, works by contemporary postmodern writers. The second group of intertextual units is connected with texts of mass culture – the names of films, quotes from films, pop songs and quotes from them, allusions to cartoons. The work of Yu. Izdryk is designed for an educated reader who is able to recognize a complex of intertextual elements. It is proved that intertextuality is the main category of postmodern prose and performs a text-forming function.

Keywords: intertextuality, postmodernism, Ukrainian prose, quotes, allusions, language play.